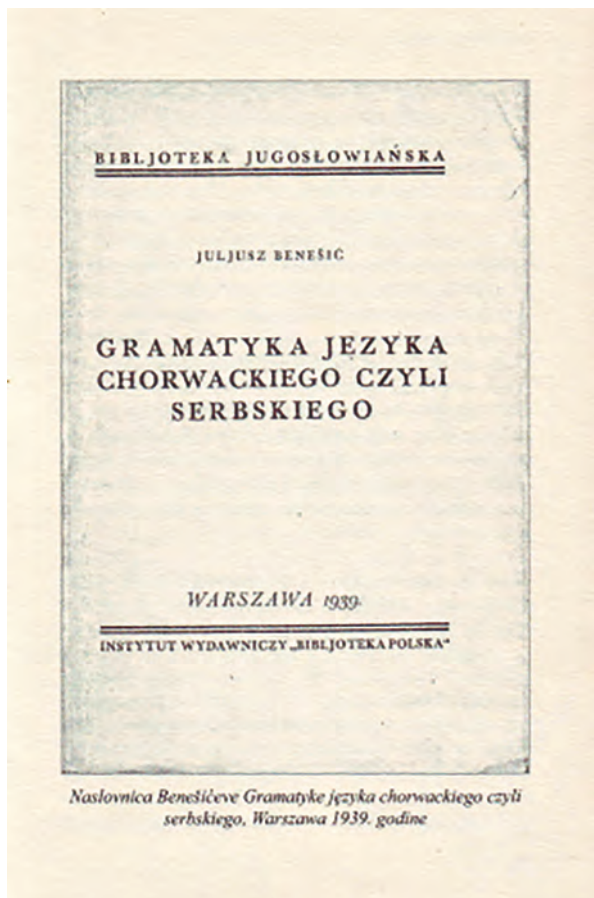

DVIJE OCJENE BENEŠIĆEVE GRAMATIKE: ANDRIĆEVA I BELIĆEVA¹

0. Na dosadašnjim je skupovima u Iloku jezikoslovni i leksikografski dio opusa Julija Benešića, po naravi stvari, bio razmatran više puta. To vrijedi i za njegov prinos hrvatskoj gramatikografiji koji je zanimljiv kako koncepcijski, tako i po činjenici da je posrijedi gramatika hrvatskoga za strance, dotično za pripadnike poljske jezične zajednice. U ovom će referatu biti prvo ukratko prikazani razlozi i vrijeme nastanka toga Benešićeva djela, a potom nešto opširnije kako su to djelo ocijenila dvojica Benešiću suvremenih ocjenitelja.

1. Benešićeva Gramatyka języka chrowackiego czyli serbskiego izrasla je iz iskustva koje je njezin autor stekao kao lektor hrvatskoga na sveučilištu u Warszawu u kojoj je proveo osam godina (1830. – 1838.). Uz lektorske obveze tih je godina Benešić, kao delegat Ministarstva prosvjete pri tamošnjem jugoslavenskom veleposlanstvu, znatna truda uložio u izdavanje »Jugoslaven-ske biblioteke« (Biblioteka jugosłowiańska) kojom je prijevodima na poljski nastojao poljskomu čitateljstvu predstaviti i približiti najvažnija djela usmene i pisane književnosti hrvatske, slovenske, crnogorske i srpske. (U jedanaest svezaka koji prethode Gramatici objavljeni su prijevodi »Smrti Smail-age Čengića« I. Mažuranića, odabranih novela I. Cankara, »Gorskoga vijenca« P. Petrovića Njegoša, »Osmana« i »Dubravke« I. Gundulića, »Nečiste krvi« B. Stankovića, »Jeđupke« Čubranovića (tj. Mikše Pelegrinovića), »Popa Ćire i popa Spire« S. Sremca, »Starih grijeha« I. Vojnovića, odabranih novela I. Andrića, antologije „Jugosłowiańska poezja ludowa“ i knjiga H. Siennicke o ljepoti Jugoslavije, tj. »Uroda Jugosłowji«.)

¹ Pročitano na devetim Danima Julija Benešića u Iloku 17. listopada 2009. Objavljeno u: Marko Samardžija, *Devet iločkih priopćenja i jedno warszawsko*, Muzej grada Iloka, Ilok, 2010., str. 91–101.

2. Dakle, na osnovi vlastitoga lektorskog iskustva Benešić je uvidio potrebu za praktičnom gramatikom hrvatskoga koja bi bila namijenjena Poljacima i taj je nedostatak odlučio ukloniti sam. U početku god. 1936. u rubrici »Mali feuillton« zagrebačkoga dnevnika »Obzor«, potpisana s (ie), tj. dr. Ivan Esih, pod naslovom »Benešićeva gramatika hrvatskog jezika za Poljake« pojavila se sljedeća vrlo kratka (oba)vijest: »Delegat našeg Ministarstva prosvjete u Varšavi, prof. Julije Benešić, urednik 'Jugoslavenske biblioteke', napisao je vrlo praktičnu slovnice hrvatskog jezika sa rječnikom za Poljake. U Poljskoj vlada velik interes za našu zemlju i našu kulturu, pa brojne poljsko-jugoslavenske lige (najaktivnija je ona u Poznanju) u Poljskoj, kao i poljski turisti radosno pozdravljaju novo djelo prof. Benešića, koji je pravom stekao zasluženu apoziciju našega duhovnog ambasadora u Poljskoj«

(»Obzor«, god. LXXVI., br. 44, 22. veljače 1932., str. 2). U studenome te godine započelo je u Warszawi slaganje teksta knjige (odakle na naslovnici podatci »Warszawa, 1937.«, koje je vrlo brzo počelo »zapinjati« dijelom zbog slova č, ž, š, đ i tekstova na ćirilici, a još više zbog znakova za hrvatske naglaske, pogotovo zbog brojnosti tekstova koje je trebalo objaviti s naglascima. Uglavnom, teškoće su prevladane tako da je slaganje nastavljeno i dovršeno u Zagrebu, gdje je djelo i tiskano (odatle opet na djelu za neupućene zbunjujući podatci, prvo na koricama »Warszawa, 1939.«, a pri dnu 4. str. i »Zakladna Tiskara Narodnih Novina w Zagrzebiu«!). Svi su ti poslovi dovršeni u ljeto god. 1939., uoči napada Trećega Reicha (i Sovjetskog Saveza) na Poljsku. (Kao veliki prijatelj Poljske i Poljaka Benešić je svoj pogovor djelu /»Posłowie«/, nimalo slučajno, datirao baš: »W Zagrzebie, dnia 1. września [rujna] 1939. r.«, tj. nadnevkom napada nacista na Poljsku i početka Drugoga svjetskog rata.)

3. Očito potaknut svojim već spomenutim lektorskim iskustvom (i potrebama) Benešić je djelo koncipirao tako da u nj, pored onoga što se naviješta njegovim naslovom, uvrstio nekoliko istina »negramatičkih«, ali iz praktičnih razloga svakako korisnih dijelova: hrvatsko-poljski diferencijalni rječnik (»Słownik differencyjni«), potom vrlo reprezentativan izbor iz djela hrvatske i srpske usmene i pisane književnosti s naglascima (»Texty«, str. 323–416) i na kraju opsežan aneksni hrvatsko-poljski rječnik (»Słownik chorwacko-serbskopolski«, str. 417–843), embrij njegova kasnijega poznatog Hrvatsko-poljskog rječnika (Zagreb, 1949.). Između gramatičkoga dijela i tih dodataka umetnuo je Benešić poglavlje (zapravo 248. paragraf, str. 233–248) »Serbizmy i kroatyzmy« sastavljeno, kako kaže, s namjerom »da bismo se upoznali s dvostrukošću izrazā koji se rabe u kulturnom životu Hrvata i Srba« napominjući da neke od tih dvostrukosti »izlaze iz porabe, druge pak idu s Istoka na Zapad i obrnuto« (str. 233). Posrijedi je zapravo trostupačni glosar s poljskim kao polaznim jezikom. U drugom su stupcu hrvatske, a u trećem srpske jednakovrijednice, jednih i drugih otprilike po 1400, što je dotada bio najopsežniji popis leksičkih razlika između hrvatskoga i srpskoga. Još na prvim »Danima Julija Benešića«, prikazujući njegov rukopisni i nedovršeni »Rječnik iločkoga govora« (v. I. zbornik radova, Zagreb – Ilok, 2004., str. 84), upozorio sam na Benešićevo rano i trajno zanimanje za (prvenstveno naglasne i leksičke) razlike između hrvatskoga i srpskoga. Ni poglavljem

»Serbizmy i kroatyzmy« nije Benešić htio popisati sve razlike između hrvatskoga i srpskoga, nego samo govornicima poljskoga dati praktično pomagalo za snalaženje u toj tada već potpuno legitimiranoj sociolingvističkoj problematici, pogotovo s obzirom na dva desetljeća službene unifikacije jezične politike i njezina »naplova« ponajprije u leksiku hrvatskoga jezika.

4. Prvi se na Benešićevu Gramatiku osvrnuo njegov srijemski suzavičajnik Vukovarac Nikola Andrić (»Benešićeva 'Hrvatska gramatika' za Poljake«, »Obzor«, god. LXXIX., br. 230, 7. listopada 1939., str. 3). »Gotovo nečujno i u najtragičnijem času poljske historije – započinje svoj osvrt Andrić – izašla je ova fundamentalna hrvatska naučna knjiga. Svojom temeljitošću i opsegom (850 strana!) već odavno nismo primali u ruke ovakova izdanja.« Potom slijedi kratak pregled sadržaja knjige uključujući i podsjećanje na autorov angažman u Warszawi. »Najvažniju je pažnju autor posvetio naglasku, jer je to – kako on objašnjava – najosnovnija razlika između hrvatskog i poljskog jezika. Radi tih akcenatskih znakova nije se Benešićeva 'Gramatika' ni mogla štampati u Poljskoj, nego je taj posao morala preuzeti jedna zagrebačka tiskara, koja je tu zadaću savršeno izvela«. Od ukupno sedam stavaka svoga osvrta u kojima uglavnom pohvalno govori o pojedinim dijelovima gramatike (o gramatičkome dijelu, hrvatsko-poljskom diferencijalnom rječniku, hrvatsko-poljskoj »međujezičnoj homonimiji«, hrestomatiji tekstova, aneksnome rječniku) Andrić se najopširnije osvrće na dio o hrvatsko-srpskim razlikama: »Posebno je poglavlje, kojem je naslov "Serbizmy i kroatyzmy" (str. 233–278) s nekoliko stotina riječi, koje su u upotrebi među Srbima, a ne poznaju ih ili ih ne prihvataju Hrvati, i obratno. To je opet čitav novi rječnik, u kojemu su po alfabetu složene poljske riječi, objašnjene najprije hrvatskim, a iza njega srpskim uobičajenim izrazom. To je, bez sumnje, od velike važnosti za Poljake, koji uz pomoć ovoga rječnika lakše mogu razumijevati i hrvatske i srpske knjige. Ovaj odlomak Benešićeve 'Gramatike' mogu s velikom korišću pročitati i Hrvati, koji ne poznaju beogradske turcizme, rusizme i germanizme. Da spomenemo samo neke! Ljestve nazivlju Srbijanci merdevinama, pokuš opitom, zakusku mezetom, prednost preimućstvom, ogrtač vrskaputom ili ibercirom, juhu supom ili čorbom, oružnika žandarmom, želudac stomakom, ponašanje ophodjenjem (Umgang), vrpcu pantljikom, isposlovati izdejstvovati, krivca zovu vinovnikom, tjesnac moreuzom (Meerenge), očitovati se – ispoljavati se (sich äussern),

tezulju nazivlju kantarom ili terazijama, jetra džigericom, ugljen ćumurom, devu kamilom, utjelovljenje ovaploćenjem, umivaonik laborom, komad parčetom, istragu isljedjenjem, vrhnje kajmakom, zajutrak fruštukom, svrdlo burgijom, pristojbu taksom, mahune boranijom, cijepiti – pelcovati, hlače nazivlju čakširama, pero ili oprugu federom – i stotine drugih riječi, koje će i svaki Hrvat pročitati s najvećom korišću kao najbolje ‘Barbarizme’ i ‘Branice hrvatskoga jezika’«. Ovaj smo stavak iz Andrićeva osvrta naveli u cijelosti da bi se mogli potpunije sagledati sudovi iz ocjene o kojoj se govori u sljedećem odlomku ovoga članka. Svoj osvrt Andrić završava ovako: »Dakle: knjiga u svakom pogledu složena s velikim trudom i znanjem, koja može i autoru i hrvatskom narodu služiti na ponos. Prodaje se – ispod cijene – po 100 dinara. Dao Bog, da varšavska knjižara uzmogne što prije isplatiti 115.000 dinara Zakladnoj Tiskari, koja je knjigu tako uzorno opremila!«

5. Drugu, opširniju i bitno drugačije intoniranu ocjenu Benešićeve *Gramatike* napisao je Aleksandar Belić, tada vodeći srpski jezikoslovac i ključna osoba za izdašan i pouzdan »strukovni servis« tadanjoj unifikacijskoj jezičnoj politici i praksi (»O Benešićevoj gramatici«, »Naš jezik«, god. VII./1940./sv. 9–10, str. 257–268.). Za razliku od Andrića koji se osvrnuo na sve dijelove gramatike, pa, kao što je navedeno, i na dio o hrvatsko-srpskim razlikama, Belić je u središte svoje ocjene uzeo upravo poglavlje »Serbizmy i kroatyzmy«: »To je ceo odeljak, od celih 46 strana, što čini znatan deo cele gramatike, posvećen rečničkim razlikama između srpskog i hrvatskog jezika, tako zvanim srbizmima i hrvatizmima. Meni je nepoznato da se takvi odeljci nalaze u iole ozbiljnijim gramatikama našeg jezika. Benešić nam ne veli na osnovu čega je izradio svoj spisak. On ga daje kao nešto nesumnjivo utvrđeno; međutim – kao što ćemo odmah videti – on je pun netačnosti. U njemu je za velik broj reči sasvim proizvoljno i sasvim pogrešno izneseno da su hrvatizmi, i onda kada su te reči u podjednakoj upotrebi i kod Srba i kada se ni na koji način ne može dokazati da su ih Srbi primili od Hrvata.« (n. dj., str. 259). Belić nije zadovoljan ni Benešićevim »bicentričnim« objašnjenjima uzroka i naravi razlika koje je uvrstio u svoj popis: »Pre svega, odnos oba centra [tj. Beograda i Zagreba – M. S.] nije pretstavljen kao što treba. Uzajamni odnosi između Srba i Hrvata nisu pravilno ocenjeni – ni do ujedinjenja ni posle njega. Nigde se ne spominje da su Hrvati prihvatili, bar u značajnom delu svom, kao osnovicu zajedničkog književnog jezika Vukov književni jezik i

jezik narodnih umotvorina koje je on izdao. Tako isto nije tačno predstavljeno ni ono što je došlo posle ujedinjenja. Pokušaja da se terminologije različitih kulturnih grana i kod Srba unese što više ‘hrvatizama’ ima mnogo više nego što se misli. Uvedenih ‘nasilnim’ putem hrvatizama u istočnom srpskom delu ima tako dosta, o čem se kod Benešića ništa ne govori.« (str. 261). Naravno da za te svoje tvrdnje Belić ne navodi ni jednoga primjera, ali zato insinuiira Benešiću »da sve upućuje na to da je on hteo onim strancima za koje je rekao da im se čini da su srpski i hrvatski jezik dva jezika – pružiti potpuno zadovoljenje«, a »da li je hteo i da razočara one domaće ljude koji su mislili da su (?) srpski ili (sic!!!) hrvatski jezik jedan jezik« (str. 261), to on (Belić) kao ne može znati. Potom na pozorno odabranih dvadesetak primjera dokazuje nepouzdanost Benešićevih kriterija. Naravno da u Benešićevu opisu ima i netočnosti i pretjerivanja, ali to ne umanjuje tendencioznost i malicioznost Belićeve kritike. Kakve su bile Belićeve namjere u svezi s Benešićevim popisom kroatizama i serbizama, dobro ilustrira sljedeći navod: »Za jagnje navodi Benešić da se u Zagrebu kaže jaganjac, a u Beogradu agnec. Ovo je neko učinio neukusnu šalu sa g. Benešićem! U Beogradu se veli isključivo jagnje u jd., a u množini jaganjci; a agnec (uzeto iz crkvenog jezika!) ili agnec nezlobivi upotrebljava se samo u šali.« (str. 263). Nezgoda je »samo« u tome što Benešić ne donosi leksem jagnje, nego s. v. baranek donosi u hrvatskome stupcu jaganjac, a u srpskome agnec jer se jedno i drugo očito odnosi na crkveni jezik, inače bi u hrvatskom stupcu bilo janje (mn. janjci), a u srpskome jagnje (mn. jaganjci). Svoju ocjenu Benešićeve Gramatike Belić završava ovako: »Iz ovoga izlazi da novina u knjizi Benešićevojoj [tj. poglavlje »Serbizmy i kroatyzmy«] nije ni naučno opravdana u svojim glavnim crtama, niti je sposobna da donese koristi narodnoj kulturi, naprotiv, njeni pravi plodovi već se pomalaju.« (str. 268)²

² Makar ispod crte ta Belićeva mnogima danas nejasna aluzija zaslužuje riječ-dvije komentara. Iako je teško pouzdano reći kad je izišao broj časopisa »Naš jezik« s Belićevom ocjenom Benešićeva djela, spominjanjem plodova »koji se pomalaju« Belić aludira na tadanja nastojanja hrvatskih jezikoslovaca da se hrvatski jezik jasno razgraniči sa srpskim. U okviru Pokreta za hrvatski književni jezik ta su nastojanja jasno artikulirana prvo u dvama člancima objavljenima u mjesecu ožujku 1940. Riječ je o članku Krune Krstića »Hrvatski književni jezik« (»Obzor«, god. LXXX., br. 51, 2. ožujka 1940., str. 1–2) i članku Petra Guberine »Hrvatski jezični osjećaj i srpski jezični osjećaj« (»Obzor«, br. 69, 23. ožujka 1940., str. 5). Polemika koju su pokrenuli pokazala je svu dubinu razlika što o tom pitanju postoje između većine tadanjih hrvatskih jezikoslovaca s jedne i srpskih jezikoslovaca i hrvatskih

6. Budući da se god 2009. navršilo sedamdeset godina od objavljivanja Benešićeve *Gramatike*, bilo je korisno podsjetiti na tu činjenicu upravo na Danima Julija Benešića. Iz dviju ocjena toga djela lako je uočiti dubinu razlika što su tada u pogledu na odnos između hrvatskoga i srpskog jezika postojale između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca. Dok većina tadanjih hrvatskih filologa, čak i kad su još vjerovali u jedan jezik, suočena s činjenicama, ipak nije više mogla izbjegavati razgovor o veličini i naravi razlika i nevidjeti politikom podupiran snažan utjecaj »Istoka« na »Zapad« ne bi li se tako uklonile hrvatske »pokrajinske« značajke i afirmirale one »prestoničke«, srpskim je jezikoslovcima (uz jednu iznimku) već samo spominjanje razlika potpuno zazorno, a sve pokušaje da se te razlike popišu (da se napravi »inventura razlika«) redovito su negativno ocjenjivali ustrajno odbijajući svaku pomisao na koliko-toliko jasno markiranje granice između hrvatskoga i srpskoga. Na izmaku tridesetih godina XX. stoljeća poglavljem »Serbizmy i kroatyzmy«, unatoč svim nesigurnostima, netočnostima i pretjerivanjima, upravo je Julije Benešić dao važan doprinos oblikovanju svijesti o postojanju te granice i o potrebi njezina očuvanja.

unitarista s druge strane. Nov zamah tog polemici dalo je objavljivanje knjige *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* spomenutih autora (Matica hrvatska: Zagreb, 1940.). Belić je, nimalo slučajno, tu polemiku pratio »sa strane« objavivši u časopisu »Naš jezik« (god. VII., sv. 6, str. 161–168) članak »Srpskohrvatski književni jezik i pravopis« u kojem ponavlja svoja unitaristička stajališta. A kad je taj članak s promijenjenim naslovom (»Ponovna raspra«) uvrstio u već spomenutu knjigu *Oko našeg književnog jezika*, nije propustio dopisati: »Ovaj pokret koji se razvio za vreme naše okupacije (od 1941 – 1945) i postojanja Nezavisne Hrvatske Države, odmah posle oslobođenja vratio se na principe Vukove i tako potvrdio tačnost pomenutih konstatovanja“ (n. dj., str. 258). Tako je neupućenima vješto podmetnuo jednu krupnu neistinu jer je Pokret za hrvatski književni jezik djelovao u Banovini Hrvatskoj (a ne »za vreme naše okupacije«), a »elegantno« prešutio činjenicu da se god. 1945. navodni hrvatski povratak »na principe Vukove«, kao i mnogo toga drugoga tada, nije naravno dogodio dragovoljno!